
Sacrum – sztuka – wychowywanie

pod redakcją naukową
Wiesławy
A. Sacher



Uniwersytet Śląski
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Arteterapii

Sacrum – sztuka – wychowywanie

pod redakcją
Wiesławy A. Sacher



Oficyna Wydawnicza „Impuls”
Kraków 2006

© Copyright by Uniwersytet Śląski, 2006

Recenzent:

prof. dr hab. Wiesława Limont

Redakcja wydawnicza:

Ewelina Wrona

Projekt okładki:

Ewa Beniak-Haremska

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 83-7308-783-4

ISBN 978-83-7308-783-5

Oficina Wydawnicza „Impuls”

30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5

tel. (012) 422-41-80, fax (012) 422-59-47

www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl

Wydanie I, Kraków 2006

Spis treści

Wprowadzenie	7
<i>Marian Nowak</i>	
Wychowawcze wartości sztuki sakralnej	11
<i>Antoni Reginek</i>	
Program dydaktyczno-wychowawczy w <i>Pieśniach nabożnych</i> Franciszka Karpińskiego	27
<i>Anna Łobos</i>	
Lekcja miłości do <i>Sacrum</i> – o języku poezji ks. Jana Twardowskiego	47
<i>Bogusława Orzechowska</i>	
Twórczość sakralna Lucjana Laprusa	55
<i>Grażyna Kempa</i>	
Społeczno-wychowawcze wartości działalności przykościelnych organizacji kobiecych na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej	61
<i>Andrzej Białkowski</i>	
Edukacja muzyczna jako dyskurs	75
<i>Wiesława A. Sacher</i>	
Rozumienie pojęć aksjologicznych przez dzieci w sytuacji koncertowej edukacji muzycznej	91

Jaroslava Zeleiová

Przygotowywanie słowackiego śpiewnika liturgicznego 109

Małgorzata Suświłło

Psychospołeczny wymiar edukacji muzycznej – między transmisją kulturową a modelem interakcyjnym 121

Alicja Żywczok

Ludzka autentyczność – uznanie dla prawdy w interakcjach wychowawczych 135

Romualda Ławrowska

Miejsce współczesnej scholi cantorum w powszechnej edukacji muzycznej dzieci i młodzieży 153

Barbara Dutkiewicz

Wartości *sacrum* a problemy ekspresji muzyczno-ruchowej 165

Oksana O. Guminska

Muzyka w kształtowaniu wartości duchowych (rekonesans metodyczny) 179

Oksana O. Guminska¹

Muzyka w kształtowaniu wartości duchowych (rekonesans metodyczny)

Wartości duchowe, które przyjmują i w które wierzą poszczególne osoby, a więc system pojęć, celów i idei – są podwaliną życia społeczeństwa. Jaki system wartości wybiera społeczeństwo, taki jest proces wychowawczy w rodzinie, szkole, państwie. Wartości duchowe są z natury swojej idealne, ale aby je uświadomić, O. Wyszniewski proponuje trzy formy ich przekazywania, wpajania: przez kodeks wartości, zawierający werbalne przepisy, wymagania, zakazy, definicje; przez jakości ludzkiej duszy, które przejawiają się w zachowaniu oraz przez kulturę, filozofię, literaturę, język, sztukę, religię, Pismo Świąte, tradycje itp.² Wartości określają treść wychowania, wychowanie zaś to proces, w którym dąży się do zaszczepienia u młodzieży wiary w przyjęte wartości, które są podstawą wielu gałęzi wiedzy – etyki, estetyki, światowej kultury artystycznej, ekologii, historii, religii i innych.

Najpilniejszym zadaniem pedagogów staje się zatem walka o pożądany kształt człowieczeństwa³.

Muzyka jest znaczącym źródłem kształtowania wartości duchowych, jakości ludzkiej duszy. O niezwykłych właściwościach tej dziedziny sztuki i o jej

¹ Z ukraińskiego przetłumaczyła Julia Opanasiuk.

² О. Вишневецький, Система цінностей і стратегія виховання: Тезовий виклад „Рідна Школа” 1997, № 7–8, с. 3–5.

³ K. Olbrycht, *Odpowiedzialność pedagoga* [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 2, red. K. Olbrycht, Katowice 1995, s. 12.

wpływie na duchową naturę osobowości wypowiedzieli się filozofowie, naukowcy, pisarze, kompozytorzy, artyści muzycy i inni. Niektóre z nich przywołano poniżej, jako przykłady refleksji nad tym zagadnieniem.

Człowiek, trzymający skrzypce w rękach, nie potrafi nikomu wyrządzić krzywdy⁴.

Muzyka – to objawienie wyższe, niż mądrość albo filozofia⁵.

Żadna dziedzina sztuki nie wywoła z taką potęgą uczucia w duszy człowieka, żadna nie potrafi namalować przed oczami taki błysk przyrody, takie uniesienie, charakter narodu, szum jego namiętności, głębinę jego cierpień. Żal, nadzieja, skupienie, strata wiary, wątpliwości, sława, spokój – to wszystko daje nam muzyka⁶.

O, bądź naszym obrońcą, zbawicielem, muzyko!

Nie zostawiaj nas! Częściej wzbudzaj nasze merkantylne dusze!

Ostrzej uderzaj nasze uczucia! Burz i przepędzaj precz chłodny, okrutny egoizm, co się stara opanować światem⁷.

Jak gimnastyka wyprostowuje ciało, tak muzyka wyprostowuje duszę⁸.

Będąc przedmiotem nauczania i wychowania w szkole ogólnokształcącej, muzyka pomaga uczniom osiągać poprzez jej przeżywanie najwyższe zalety człowieka: moralność, wiarę, mądrość, godność, szczodrość, dobroć, miłosierdzie, szczerłość, uczciwość, piękno i miłość. W kontekście powiedzenia, że sztukę należy przeżyć i przecierpieć, aby nas wzbogaciła duchowo⁹, wydaje się zasadna konieczność jej nauczania oraz wspomagania ucznia w jej poznawaniu. W kompleksie metod wykorzystywanych w celu pojmowania i asymilacji tych wartości przez uczniów na zajęciach muzyki w szkołach ogólnokształcących proponuje się stosowanie:

- metody rozmowy o wartościach duchowych i odbieraniu muzyki;
- metody zadań twórczych o ukierunkowaniu moralno-estetycznym;
- metody integracyjne;

⁴ Grygorij Skoworoda, ukraiński filozof, pisarz.

⁵ Ludwig von Beethoven.

⁶ Gorge Sand.

⁷ Mikołaj Gogol.

⁸ Wasyl Suchomłyński, ukraiński pedagog, naukowiec.

⁹ J. Gisman-Stoch, *O nieodpowiedzialności „nauczyciela” sztuki* [w:] *Edukacja aksjologiczna*, *op. cit.*

- metody analizy programu nauczania „Sztuka muzyczna” z opracowaniem schematów tematycznych.

Rozmowy o wartościach duchowych i odbieraniu muzyki

Rozmowa to metoda wykorzystywana do aktywizacji i mobilizacji myślenia oraz zaciekawiania dzieci tematem zajęć, omawiania przesłuchanych lub wykonanych utworów. Rozmowa – dialog, stosowana na zajęciach muzyki i skierowana na twórcze przemyślenie przez uczniów utworów muzycznych i opanowanie pewnych pojęć. Postawione przez nauczyciela pytanie powinno skupiać uwagę nie tylko na tych czy innych środkach muzycznego wyrazu (jaka muzyka? melodia? dynamika?), lecz, co jest rzeczą bardzo ważną, na wewnętrznych odczuciach wychowanków. Zręcznie postawione pytania pomagają zrozumieć uczucia, wrażenia wywołane wpływem muzyki. Formując wartości duchowe, możemy wykorzystać pytania typu¹⁰:

- Czy były w waszym życiu momenty, gdy odczuwaliście uzdrawiającą siłę muzyki? Jaka to była muzyka? Jakie uczucia przeżywaliście?
- Czy były w waszym życiu momenty, gdy waszą samotność wypełniała tylko muzyka?
- Jaką muzykę możemy nazwać mądrą. Jacy ludzie noszą takie miano? Dlaczego?
- Czy warto szukać piękna w ludziach? Co mogą dać te poszukiwania człowiekowi? Co, według was, jest najwspanialsze w tym świecie? Czy muzyka pomaga odnaleźć piękno w naszym życiu? Czy warto szukać piękna w sobie? Jak się zmienia nasz świat wewnętrzny po odnalezieniu w sobie piękna? Jeżeli człowiek nie może znaleźć piękna w sobie, czy potrafi znaleźć je w innych?
- Czy były w waszym życiu momenty, gdy zachwycaliście się pięknem? Czy świat będzie lepszy, kiedy się nauczymy widzieć piękno? Posłuchajcie muzyki i wyobraźcie sobie wszystko, co w życiu jest piękne.
- O którym z kompozytorów możemy powiedzieć, że służy prawdzie i pięknu?
- Czy były w waszym życiu momenty, gdy pod wpływem muzyki stawialiście się lepsi?

¹⁰Z doświadczeń na zajęciach wychowania moralnego A. Kopatiny i M. Skrebcovej.

- Jak rozumiecie wypowiedź J. J. Rousseau „Dobroć – to piękno w akcji”? Co, według was jest pięknem moralnym? Co jest jego źródłem?
- Czy często w naszym życiu zdarza się coś pięknego? Jak myślicie, jakie jakości musi rozwijać w sobie człowiek, żeby w jego życiu było więcej piękna?
- Co rozumiecie prze pojęcie „czystość”? Co znaczy, kiedy mówią „czyste serce”, „czyste zamiary”, „czysta dusza”? Co pomaga człowiekowi być czystym? Czy muzyka potrafi oczyścić duszę człowieka? Jeżeli tak, to jaka muzyka? Czy może oczyścić duszę człowieka wiara w Boga? Proszę podać przykłady oczyszczenia człowieka przez wiarę? Co jest niezbędne dla człowieka, żeby jego życie można było nazwać czystym?
- Co jest wspólne w religii i w sztuce? Dlaczego religia i sztuka są uznawane za najlepsze źródła ukierunkowania rozwoju moralnego człowieka? Czy możliwe jest istnienie ludzi bez religii i sztuki? Proszę powiedzieć, jak one oddziałują na nasze życie.
- Czy muzyka potrafi uzdrowić człowieka, dodać otuchy w trudnych chwilach, przypomnieć o szczęściu? Jakie utwory muzyczne wpływają na waszą duszę?
- Czy były w waszym życiu momenty, kiedy muzyka wywarła na was tak wielkie wrażenie, że długi czas znajdowaliście się pod jej wpływem? Proszę opowiedzieć szczegóły takiej sytuacji.
- Dlaczego muzykę nazywano krainą wiary? Co łączy wiarę i muzykę?

Zadania twórcze o ukierunkowaniu moralno-estetycznym

Znaczące miejsce na zajęciach muzyki w szkole ogólnokształcącej zajmuje twórcza działalność dzieci, która sprzyja kształtowaniu wyobraźni i myślenia, rozwojowi twórczych zdolności i, co najważniejsze, skierowaniu ich uwagi na możliwość głębokiego przemyślenia własnego duchowego, moralnego oraz estetycznego światopoglądu. Proponuje się przykłady zadań twórczych (literaturowych, muzycznych, malarskich) służących kształtowaniu postaw moralno-estetycznych uczniów:

- Proszę napisać *Święty Hymn Życia*. Co tu rozstawilibyście? Bez jakich ludzkich zalet życie na Ziemi straciłoby swój sens?
- Proszę namalować Pałac Piękna i Harmonii. Jakie dary przynoszą tam ludzie?

- Proszę namalować bukiet miłości. Jakie kwiaty zostały namalowane na tym rysunku? Dlaczego?
- Proszę przymknąć oczy i przypomnieć sobie, ile razy w ciągu ostatniego tygodnia widzieliście coś pięknego? Wyobraźcie sobie, że wasza dusza to kwiat, który się rozwija pod wpływem piękna. Proszę namalować ten kwiat i opisać źródła, z których czerpicie siłę do rozwijania waszej duszy.
- Proszę namalować Czarodziejkę Piękno, jakie może przynieść ludziom prezenty? Opowiedzcie o jej darach. Jaki podarunek chcielibyście otrzymać najbardziej: piękne rysy twarzy, piękne serce czy piękny głos?
- Proszę namalować serce człowieka, w którym mieszka natchnienie? Co jest źródłem tego natchnienia?
- Wyobraźcie sobie, że muzyka to gwałtowny strumień, który budzi w duszy człowieka bezgraniczną różnorodność uczuć i obrazów. Proszę namalować ten strumień muzyki, opisać uczucia i obrazy, które on niesie. Ułóżcie melodię swojego strumienia.

Metody integracyjne

Metody integracyjne to różnorodne sposoby aktywizacji w procesie współdziałania uczestników procesu wychowawczego. Szczególną uwagę zwraca się wtedy na formę pracy w grupach. Celem jej jest wynajdywanie i omawianie postawionego zadania, przy czym każdy uczestnik grupy powinien się orientować w zadaniach wyznaczonych mu przez grupę i czynnie uczestniczyć w omawianiu tych problemów. W tym zakresie proponuje się następujące tematy i zagadnienia do rozpatrywania w grupach (również jako formę aktualizacji wiedzy i umiejętności na zajęciach muzyki).

Temat: „Piękno w muzyce” (klasa VI)¹¹.

Zadania dla grupy:

Proszę ułożyć listę rzeczowników do przymiotnika „czysty”, następnie zaproponować utwory, które mogą „oczyścić duszę”:

¹¹Zgodnie z obowiązującym na Ukrainie systemem kształcenia lekcje muzyki są obowiązkowe od I do X klasy szkoły ogólnokształcącej (przyp. red.).

- 1 grupa – z życia człowieka, na przykład: „czyste serce”, „czyste zamiary”;
2 grupa – z życia przyrody, na przykład: „czysta rosa”, „czyste niebo” itd.

Temat: „Muzyka i wiara” (klasa VIII).

Zadania: Proszę odpowiedzieć na pytania:

- W co powinny wierzyć dzieci, żeby ich życie było lepsze?
- W co powinni wierzyć dorośli, żeby ich życie było lepsze?
- W co powinni wierzyć dzieci i dorośli, żeby życie dookoła było lepsze?

Proszę namalować kwiat wiary, jaki musimy wyhodować we własnych duszach, wysłuchać utworu Artema Wedela koncert chórалny *Do Ciebie, Panie, wezwę* i odpowiedzieć na pytania:

- W co wierzył kompozytor?
- Do wiary w co zachęca ta muzyka?

Temat: „Muzyka i duchowość” (klasa VIII).

Zadania dla grup:

Wariant 1.

Każda grupa musi wybrać jedno pojęcie z podanego uczniom spisu (życie, młodość, dobroć, Bóg i inne) i ułożyć listę opisów zadań, zjawisk oraz działań, które pozwolą człowiekowi uwierzyć w ich sens.

Każda grupa wymyśla (tworzy) historię o człowieku, który uwierzył w życie, młodość, dobroć, Boga itp.

Wariant 2.

Każda grupa układa listę pojęć kojarzonych z pojęciem duszy człowieka (słońce, świeca, kwiat, ptak, tęcza, gwiazda itp.) i objaśnia swój wybór, następnie nazywa jak najwięcej pozytywnych cech i walorów ludzkiej duszy (np. dążenie do doskonałości, dobre uczynki, wiara, nadzieja, miłość i inne), a po wysłuchaniu M. Łysenki, do tekstu G. Skoworody utworu *Wszelkiemu miastu charakter i prawa* opowiedzieć o skarbach duszy, które są zawarte w słowach pieśni oraz podkreślane przez charakter muzyki.

Rozmowy na tematy programu nauczania przedmiotu Sztuka muzyczna z opracowaniem modeli tematycznych

Praca na modelach myślowych jest jednym ze sposobów intensyfikacji procesu wychowawczego, dającego możliwość aktywizowania poznawczego uczniów, rozbudzania zainteresowania problemem wartości duchowych. Elementy strukturalne podstawowych pojęć oraz ich współzależności ujmuje się w graficznie modele złożone z pewnych figur geometrycznych oraz linii-strzałek między nimi, a także konkretnych obrazów: ludzi, obiektów przyrody, przedmiotów użytku domowego, ich umownych wizerunków, symboli. Modele te sprzyjają pogładowemu uczeniu się logicznych związków pomiędzy poznawanymi zjawiskami i relacjami. Sposoby ich wykorzystywania na zajęciach muzyki są różne, w zależności od celu zajęć. Owe modele można prezentować uczniom od razu w całości albo mogą się zjawiać kolejno, elementami.

Na pierwszych zajęciach uczniowie widzą tylko „tło” i „głównych bohaterów” (np. muzykę, świątynię, teatr, kwiat piękna itd.). W toku zagłębiania się w zagadnienie wzbogacają ten model pojęciami (symbolami) oraz wydobywają z jego elementów składowych logiczne powiązania (strzałkami). Na zajęciach podsumowujących model jest już pełny i jest podstawą do uogólnienia tematu. W tym przypadku w całości wykorzystuje się ten model tylko na zajęciach podsumowujących.

W innych przypadkach modelowanie myślowe jest proponowane uczniom podczas wprowadzania nowego tematu zajęć (lekcji). Uczniowie wymieniają wszystkie pojęcia-symbole, których poznanie jest niezbędne (metoda perspektywy albo przewidywania) dla zgłębienia tematu. Każde pojęcie pojawia się i utrwała w procesie praktycznych zajęć. Na zajęciach podsumowujących zaś za pomocą modelu można sprawdzić, czy uczniowie zrozumieli rozpatrywane zagadnienie.

Modele te przedstawiają pierwszą próbę obrazowo-graficznej prezentacji relacji pomiędzy muzyką a życiem i mogą być wykorzystywane w pozalekcyjnej pracy muzyczno-wychowawczej oraz kulturalno-oświatowej. Metodę analizy i tworzenia modeli zastosowano w programie nauczania muzyki klas V–VIII szkoły ogólnokształcącej na Ukrainie. Program Sztuka muzyczna. Klasa 5–8¹² jest zaopatrzony w modele dla wszystkich tematów, lecz w tym

¹² Pod redakcją O. O. Guminskiej, autorki tej pracy (przyp. red.).

artykule prezentujemy tylko te, które dotyczą zagadnień duchowości i moralności człowieka.

Klasa V

Temat: „Muzyka w świątyni”.

Synteza sztuk w świątyni słowa Bożego, a więc architektury, malarstwa i muzyki, istotnie wpływa na postrzeganie świata przez człowieka, wychowanka. Znajomość muzyki religijnej (chóralnej, organowej, brzmienia kościelnych dzwonów), malarstwa sakralnego (mozaika, fresk, ikona) oraz architektury, które to dziedziny sztuki oddają przez właściwe im środki artystyczne obraz modlitwy i mszy świętej wzbogaca człowieka, wytwarza wrażenie jego niepowtarzalności (rysunek 1).

Rysunek 1. Model do tematu „Muzyka w świątyni”

Muzyka w świątyni

SŁOWO BOŻE

MUZYKA

MALARSTWO



ARCHITEKTURA

Źródło: opracowanie własne.

Klasa VI

Temat: „Piękno ukraińskiej muzyki”.

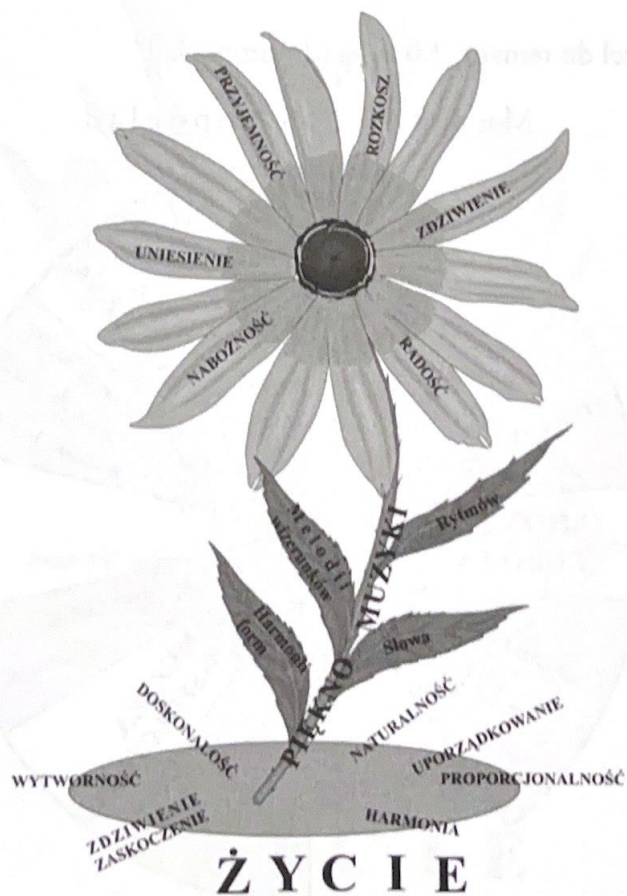
Klasa VII

Temat: „Piękno muzyki światowej”.

Piękno w muzyce jest przede wszystkim pięknem tych cech życia, które ona opiewa: doskonałość, naturalność, wytworność, uporządkowanie, harmonijność i inne. Tymi cechami obdarzona muzyka jest uznawana za piękną i podobnie jak piękno w życiu przynosi ona przyjemność, radość, rozkosz, zdziwienie, uniesienie oraz nabożność (rysunek 2).

Rysunek 2. Model do tematu „Piękno muzyki światowej”

Piękno w muzyce



Źródło: opracowanie własne.

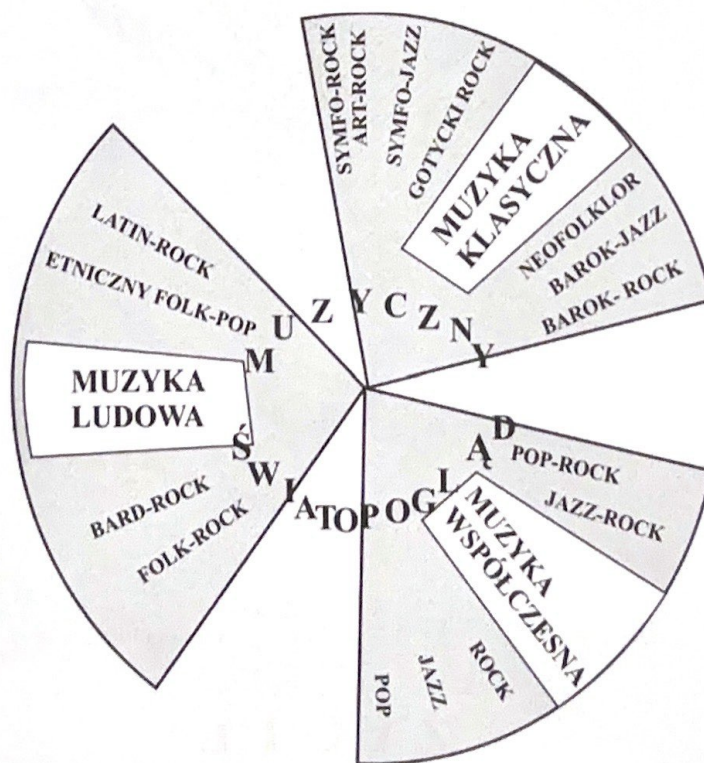
Klasa VIII

Temat: „Muzyka i światopogląd”.

Światopogląd, a więc system poglądów człowieka na otaczający świat, może być przedstawiony w różnych formach. System poglądów na świat muzyczny (to nie zawsze jeden pogląd) zawiera się w trzech głównych nurtach (na rysunku przedstawionych w postaci promieni): muzyki ludowej, muzyki artystycznej (klasycznej), muzyki współczesnej. Wokół tych głównych nurtów układa się wiele innych, węższych i bardzo różnorodnych, zależnych od liczby i jakości doświadczeń muzycznych ucznia oraz od jego ogólnego poglądu na świat. Wśród wymienionych na modelu uczniowie rozpoznają znane już kierunki muzyki (neofolklor, folk-rock, symfo-rock), zapoznają się z nowymi (jazz, rock, pop-muzyka, symfo-jazz) i tworzą własną ocenę i preferencje. Próbują też poznać i zbadać nowe pojęcia muzyczne (bard-rock, latin-rock, barok-rock, barok-jazz i inne) (rysunek 3).

Rysunek 3. Model do tematu „Muzyka i światopogląd”

Muzyka i światopogląd



Źródło: opracowanie własne.

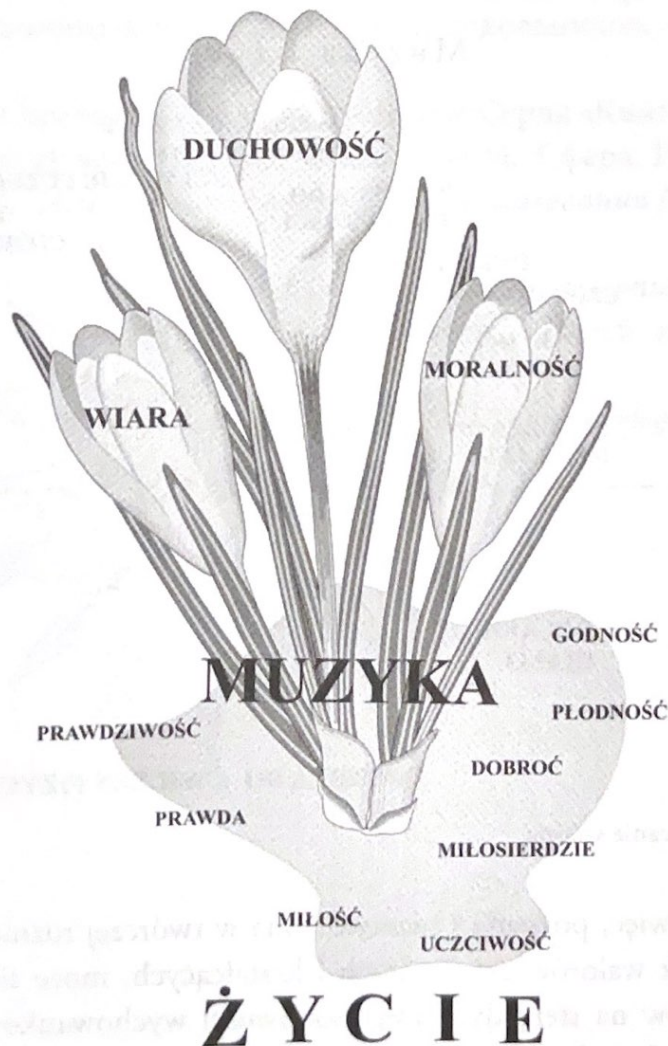
Klasa VIII

Temat: „Muzyka i duchowość”.

Duchowość jest zdolnością człowieka do odbierania i wyrażania za pomocą muzyki (i w innych formach) wiary i moralności. Duchowość muzyki polega na odzwierciedlaniu w niej prawdy, godności, dobroci, miłosierdzia, uczciwości, piękna człowieka i miłości. Duchowość w muzyce – to także odzwierciedlanie ideałów religijnych (rysunek 4).

Rysunek 4. Model do tematu „Muzyka i duchowość”

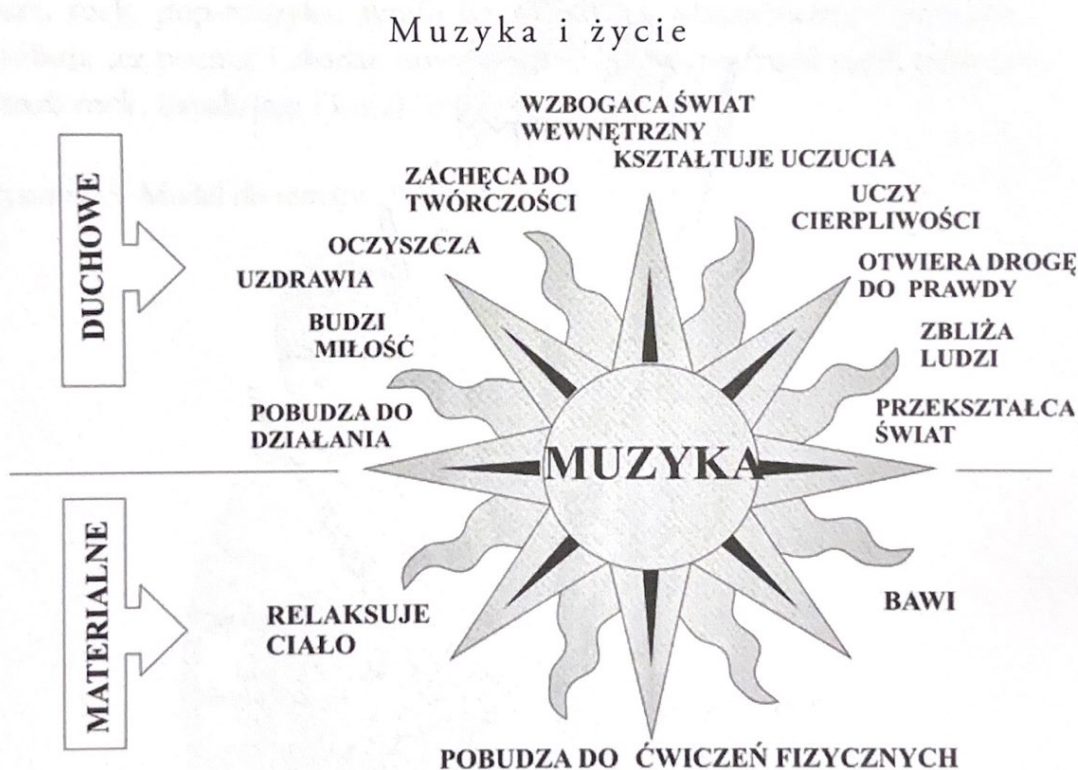
Muzyka i duchowość



Źródło: opracowanie własne.

Model Muzyka i życie jest rodzajem podsumowania duchowego i materialnego znaczenia muzyki w życiu człowieka. Uczniowie powinni uświadomić sobie znaczenie muzyki zarówno w jednym, jak i drugim aspekcie. Na podstawie schematu tego modelu można przeprowadzić zajęcia podsumowujące w klasie VIII, gdy na każdy nurt, każdy rodzaj znaczenia i oddziaływania muzyki uczniowie dobiorą właściwy, ich zdaniem, utwór muzyczny, wykazując się wiedzą nie tylko z zakresu literatury i kultury muzycznej, ale również orientacją w problematyce filozoficznej, szczególnie w obszarze estetyki i etyki (rysunek 5).

Rysunek 5. Model do zagadnienia Muzyka i życie w ramach tematu „Muzyka i duchowość”



Źródło: opracowanie własne.

Muzyka więc, poznana i przetworzona w twórczej rozmowie oraz działalności, obok walorów estetycznych i kształcących, może się stać znacząca poprzez wpływ na sferę duchową osobowości wychowanków, skutecznym narzędziem w kształtowaniu ich postaw moralnych.

Bibliografia

- Вакенродер В., *Фантазии об искусстве*. – М., 1977.
- Вишневський О., *Система цінностей і стратегія виховання: Тезовий виклад*, „Рідна Школа” 1997, № 7–8, с. 3–5.
- Гумінська О. О., Туровська Л. І., *Вивчення музики в 5–8 класах: Календарно-тематичне планування уроків музики. Опорні схеми тематизму програми*. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 72с.
- Gisman-Stoch J., *O nieodpowiedzialności „nauczyciela” sztuki* [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 2, red. K. Olbrycht, Katowice 1995.
- Карановский В., *Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса* // *Восп.школьников*. – 1993. - № 4. – С. 2–9.
- Лопатина А., Скребцова М. *Азбука мудрости: Серия «Книга для занятий подуховному воспитанию», Книга V*. — М.: Сфера, 1999. — 576с.
- Никандров Н., *Ценности как основа целей образования* // *Педагогика*. – 1998. - № 3. – С. 3–11.
- Фарбштейн А. А., *Место музыки в духовном развитии человека* // *Роль музыки в эстетическом воспитании детей и юношества*. – Л.: Музыка, 1981. – С. 5–14.
- Olbrycht K., *Odpowiedzialność pedagoga* [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 2, red. K. Olbrycht, Katowice 1995.